
K jubileu Václava Bělohradského

Jen tak se potulovat střední Evropou

Ke Kunderově a Bělohradského pojetí střední Evropy

Martin Profant

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

profant@flu.cas.cz

Abstract:

Just Wandering around Central Europe

On Kundera's and Bělohradsky's Concepts of Central Europe

The article compares the respective concepts of Central Europe held by Milan Kundera and Václav Bělohradský. It notes their similarities: both authors understand Central Europe as a phenomenon of the 19th and 20th centuries with a possible overlap into the present (overlap as a never-ending epilogue of Central Europe), and neither defines fixed geographical boundaries for the region, in both cases it is instead a “horizon that allows for a meaningful understanding.” In Kundera’s case, I emphasize the continuity of the theme in his writing from 1978 (with a prologue from 1967–1969) to 2007, while in Bělohradský’s case I emphasize the more complex relationship between the first significant thematization in 1981 and the 21st-century updating of the notion of Central Europe in his texts. As the focal point where the perspectives of both authors intersect and clash, I identify the notion of the non-self-evident nation. This notion allows Kundera to apply the strongly Goethean inspiration of the relationship between world literature and the literature of a small nation (and the function of national cultures as portals to world culture), but this strength is accompanied by a rather strong utopian excess in the realm of the political. An excess that leads to a skeptical rejection of politics, and this is where Bělohradský’s critique comes in. The paper cites Bělohradský’s notion of natural language and hermeneutic community as a motif that allows the rupture between the two perspectives to be bridged.

Keywords: Central Europe, nation-state, non-self-evident nation, Milan Kundera, Václav Bělohradský

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2024.2r.329>

Václavu Bělohradskému, kterého je vždy
radost potkat a vždy je radost se s ním přít,
k osmdesátým narozeninám.

V poznámce k eseji „Unesený Západ aneb tragédie střední Evropy“¹ zmiňuje Milan Kundera jako inspirativní text Václava Bělohradského *Il modo della vita: un problema politico*.² Přibližně o třicet let později začíná Bělohradský ve svých textech stále intenzivněji odkazovat na Kunderovy úvahy o střední Evropě. Bělohradského čtení Kundery většinou není souhlasné. Nicméně tento nesouhlas je vůči Kunderovým textům vždy vstřícný. Nebylo by přesné následující esej uvést jako Bělohradského interpretaci Kunderova pojetí střední Evropy, protože taková interpretace jen prosvítá z dialogu, který tu filosof s romanopiscem vedou, nikde ji nevidíme ztuhlou do plného vyjádření. Spíše tedy popisují setkávání perspektiv dvou autorů uvažujících o střední Evropě. Jako centrální motiv jejich setkávání a střetávání identifikují pojem nesamozřejmého národa. A chtě nechtě vnášim nutně do dialogu dvou perspektiv perspektivu třetí, vlastní, přetíženou zájmem o problémy pojetí národa v 19. století.

Kunderovy úvahy o střední Evropě bývají až příliš často interpretovány na základě jedině eseje, již zmíněného *Únosu západu*, jejíž úspěch jaksi zakryl ke škodě věci ostatní texty, ve kterých toto téma rozvíjel a varioval od druhé poloviny sedmdesátých let (*Z kulturního testamentu střední Evropy*³) až do roku 2007 (*Die Weltliteratur*⁴). Přitom se nikde neobjevuje zlom, který by neumožňoval interpretovat texty z celého třicetiletého období jako Kunderovu souvislou výpověď.

1 Kundera, M., Un Occident kidnappe ou la tragédie de l' Europe centrale. *Le Débat*, 27, 1983, Nr. 5, s. 3–23.; V českém prostředí se nejprve pracovalo s anonymním překladem *Únosu Západu*, který byl publikován v časopise *150 000 slov* (4, 1985, č. 10); ten ovšem vycházel z anglického překladu Kunderovy eseje. Český překlad z francouzského originálu vyšel až v roce 2023: Kundera, M., *Unesený Západ*. Přel. A. Karenina. Brno, Atlantis 2023.

2 Z kontextu citace je zřejmé, že se Kunderovi jedná o text, který v počestlém podobě známe jako: Bělohradský, V., Mitteleuropa. Rakouská říše jako metafora. In: týž, *Přirozený svět jako politický problém (Eseje o člověku pozdní doby)*. Praha, Československý spisovatel 1991, s. 39–60. Za potvrzení této hypotézy děkuji Václavu Bělohradskému (mailová korespondence z března 2024).

3 Kundera, M., *Z kulturního testamentu střední Evropy*. *Listy*, 8, 1978, č. 5.

4 Kundera, M., *Die Weltliteratur*. *New Yorker*, 1. ledna 2007. Dostupné na: <https://www.newyorker.com/magazine/2007/01/08/die-weltliteratur>; [cit. 26. 2. 2024].

Bělohradského stať *Mittleeuropa. Rakouská říše jako metafora* pochází z roku 1981. Vznikla svým způsobem jako parergon *Eschatologie neosobnosti*. Něco z ní rezonuje v Bělohradského textech z jednadvacátého století tematizujících střední Evropu, ale rozvíjení tématu je zde mnohem víc lomené než u Kundery. S vědomím, že viditelnou souvislost tu vytváří až interpret na vlastní nebezpečí, upřednostňuji v případech shodné výpovědní hodnoty citace z textů z nedávné doby.

Předběžná poznámka: Nezaostřená střední Evropa

Jak Bělohradský, tak Kundera rychle mění zaostření a často není snadné určit, kdy se přestalo mluvit o střední Evropě a přešlo se k Evropě jako takové, kdy k lidstvu vůbec. Například co největší rozmanitost na co nejmenším prostoru charakterizuje u Kundery v některých případech střední Evropu a jindy se pro něj stává ideálem Evropy vůbec.⁵ Toto matoucí tčkání je ospravedlněno přesvědčením, že středoevropská zkušenost znamená zakoušení a vyjádření určité možnosti evropské civilizace, a dnes dokonce globální situace. Nejčastěji se tato možnost představuje jako imanentní riziko moderní společnosti, nikoliv náhodou jak Kundera, tak Bělohradský příležitostně parafrázuji výrok Karla Krause o střední Evropě (u Krause ovšem původně o předlitavském Rakousku) jako o místě možného experimentování se všemi zániky světa.

Podobně nezaostřený zůstává pohled na střední Evropu v prostoru a čase. Jedná se o oblast s „pohyblivými a nedefinovatelnými hranicemi“,⁶ která se, dodejme, vyskytuje v různých dobách na různých místech někde v prostoru mezi Ruskem a Rýnem. To jediné, co tuto oblast charakterizuje, jsou malé, nesamozřejmé národy.

Podobně pohyblivé je i vymezení střední Evropy prostřednictvím historie. „My jsme nedělali historii, my jsme ji podstupovali. (...) Neztotožňujeme se s jejím smyslem, předpokládaným ani skutečným“,⁷ napsal v roce 1978 Milan Kundera o malých národech střední Evropy. A budiž řečeno, že tato teze není nijak v rozporu s československou *světodějnou úlohou*, jak ji Kunderovi v roce 1969 předestřel a vyčetl Václav Havel, dodnes opisovaný řadou český nemyslitelů. Protože při svém podstupování historie se i nesamozřejmé národy výjimečně mohou ocitnout „ve středu světových dějin“ a mohou být postaveny před výzvu, v níž se rozhoduje o tom, jaký bude „zítřejší svět“.⁸

5 Tamtéž. K témuž jako středoevropské charakteristice srov. např. Kundera, M., *Sázka české literatury*. Přel. A. J. Liehm. *Listy*, 11, 1981, č. 1, s. 31–33.

6 Kundera, M., *Slova, pojmy, situace*. Brno, Atlantis 2014, s. 38.

7 Kundera, M., *Z kulturního testamentu střední Evropy*, c.d., s. 37–39.

8 Srov. Kundera, M., *Český úděl*. *Listy*, 1, 1968, č. 7–8, s. 1 a s. 5.

Přinejmenším od druhé poloviny sedmdesátých let je Kundera v přístupu, který nepřiznává smyslu a trendům dějin „ani velikost, ani vážnost“, zcela důsledný. Jistě, lze definovat dějinné události, které se významně zapsaly do toho, co je to střední Evropa (například poměrně silná barokní kultura a poměrně slabá renesance), ale ani jedna není k použití jako nějaká generalizující historická charakteristika regionu. Silné baroko se z významňuje jako prospěšná pomoc při porozumění významu hudby ve střední Evropě a také středoevropské kulturní i politické polyfonii. Slova o poměrně slabé renesanci plně rezonují teprve v Kunderově pronikavé úvaze o českém překladu Rabelaise a v interpretaci románového umění Vladislava Vančury.⁹ Historie střední Evropy je tedy k něčemu jen tehdy, pokud nám umožňuje lépe porozumět určité množině fenoménů a určitým situacím. V Kunderově případě v první řadě určité etapě vývoje románu a hudby a určitým tématům lidské existence, která ve svých románech „domýšlí až do konce“¹⁰ – a ve svých eseji si toto domýšlení dále ujasňuje.

Pokud jak Kundera, tak Bělohradský chápou pojem střední Evropy jako prostředek k porozumění, jako ideální typ, pak není proč jim vyčítat, že jejich kulturně-historické charakteristiky střední Evropy nemají definiční charakter a často nejsou nijak výlučné. Kundera se příležitostně zmiňuje o překvapivých podobnostech střední Evropy a Latinské Ameriky.¹¹ A Bělohradského úvahy o nepolitické politice jako typickém středoevropském fenoménu nijak nekompromituje fakt, že se podobné úvahy objevují snad ve všech evropských národních kulturách.

Od říše k národu

Bělohradský se, na rozdíl od Kundery, při úvahách o střední Evropě neobejde bez toho, aby bral vážně jeden historický trend: vzestup nacionalismu. Ten v 19. století „definitivně přetvořuje ‚říše‘ v ‚národní státy‘, tj. ruší poslední zbytky nadnárodního univerzalizmu...“¹² Přes určitou nostalgickou sympatii k ideji říše¹³ chápe Bělohradský trend vytváření nacionálních států jako potřebnou formu „reprezentace celku, (...) distanci jednotlivců k závaz-

9 Srov. Kundera, M., *Rabelaise a jeho synové. Dialog s Guyem Scarpettou*. In: *týž, Zahradou těch, které mám rád*. Brno, Atlantis 2014, s. 37–44.

10 Kundera, M., *Slova, pojmy, situace*, c.d., s. 32.

11 Srov. Kundera, M., *Arciromán*. In: *týž, Zahradou těch, které mám rád*, c.d., s. 45.

12 Bělohradský, V., *Mitteleuropa. Rakouská říše jako metafora*, c.d., s. 39.

13 „Středoevropská nadnárodní říše, založená na sdílené svrchovanosti malých národů, byla lepším státem než všechny druhy Československa pod francouzským, ruským nebo americkým poručnictvím.“ Bělohradský, V., *Démoni se vracejí. Právo (Salon)*, 29. 3. 2019.

Dostupné na: <https://vaclav-belohradsky-texty7.webnode.cz/>; [cit. 26. 2. 2024]. Eseje z posledního dvacetiletí cituji z této internetové stránky pod názvem, který je tam uveden.

kům, plynoucím z pokrevních a etnických pout mezi lidmi“, která „je jádrem emancipace a individualismu moderní doby“.¹⁴

Jenomže: pokud zkusíme zanést do střední Evropy vektor tohoto trendu, narazíme na jen těžko řešitelné problémy. Od jaké říše má probíhat pohyb k národnímu státu? Od Svaté říše římské? Pak do střední Evropy náleží sice Porýní, ale nenáleží do ní ani Maďarsko, ani Slovensko. Nebo tou říší má být Rakouské císařství? Pak se musí střední Evropa obejít bez Mnichova, Drážďan a Vratislavi. Nebo snad má pohyb k národnímu státu vycházet z obou říší?

Vraťme se při promýšlení Bělohradským zavedeného trendu k vymezení střední Evropy jako oblasti malých, to znamená nesamozřejmých národů.

V 19. století, na které se Bělohradský především soustředil, dokončily již na západ od Rýna vrchnosti tamějších států vytváření státních národů, jež bylo v předchozích dobách prosazováno často mimořádně brutálním způsobem.¹⁵ Ačkoliv dále existovali Baskové, Bretonci, gaelští Skotové a Irové atd., jednoznačně převažoval absolutistickým státem formovaný národ se svou vzdělanou kulturou. Právě ten umožňoval vytvořit a rozvíjet národní stát. Konkrétně francouzský národní stát potom posloužil jako východisko pro ideální typ národního státu, se kterým Bělohradský pracuje.

Na východ od Rýna zatím vznikaly od druhé poloviny 18. století z různých předmoderních etnik a kolektivit národy bez státu. Vznikaly zde moderní národy, které si při vytváření svých národních dějin mohly posloužit kronikami a archivy někdejších království, a navázat tak na své předchozí politické a kulturní výkony: Češi, Němci, Maďaři, Poláci. Vznikaly ale také takové moderní národy, které si musely svoji historii teprve „vynalézt“. Dějiny byly a jsou hra plná překvapení a nikomu nemohlo být předem jasné, kolik subjektů se jí vlastně zúčastní, komentoval nesamozřejmost a neočekávanost toho, které skupiny se změní v národy, Karel Kosík.¹⁶

K těm nejneočekávanějším patří dva pozdní národy střední Evropy, které své národní aspirace vyjádřily teprve až v decenníích kolem zlomu 19. a 20. století – židovský národ a rakouský německý národ. Posledně jmenovaný představuje zároveň potvrzení té nejméně definovatelné hranice ze všech nedefinovatelných hranic střední Evropy: potvrzení hranice mezi vznikajícím německým národním státem s jeho státním národem – kdy vývoj

14 Bělohradský, V., *Čas pléthokracie*. Praha, 65. pole 2022, s. 327.

15 „V podstatě národa ovšem je (...), že každý Francouz musí zapomenout na Bartolomějskou noc a na masakr na jihu ve třináctém století.“ Tak včleňuje Ernest Renan tuto brutalitu do vzniku národa. Renan, E., *Co je to národ*. Překladatel neuveden. In: Profant, M. (ed.), *Národ a občanství*. Praha, SPHV 2008, s. 113.

16 Srov. Kosík, K., *Co je to střední Evropa*. In: *týž, Století Markéty Samsové*. Praha, Český spisovatel 1995, s. 82.

od předbřeznové doby do roku 1871 znamenal zároveň německé opouštění regionu nesamozřejmých národů –, a mezi Němci v Předlitavsku, kde „nebyli než dvojnásobnou menšinou: ve vlastní říši a v oceánu ostatních Němců“.¹⁷ Tato hranice vydělila jediný středoevropský národ, který mohl vytvořit vlastní národní stát dost velký na to, aby byl schopen sebezáchovy¹⁸ – anebo podle čtení řady současných historiků: vydělila tento národ ze střední Evropy, vytvářejíc tak z jejího zbytku Ostmitteleuropu.

Idea říše, jak ji Bělohradský definoval podle Werfelovy retroutopie, tedy idea založená na sdílené svrchovanosti malých národů, nemohla předcházet nacionalismu malých národů (protože bez národů nemohlo být sdílení), ale rodila se z něj. Z jasného a trpkého uznání faktu, že „za naší doby... centralizace světové“, jež „nedovoluje utvoření se, ale ani dlouhého trvání států nevelkých“, by nemohly „uhájiti samostatnost a nezávislost svou“,¹⁹ jak pregnantně resumoval Palacký. A konsekventně z toho dovodil: naším cílem proto musí být rakouský stát, konstituční monarchie rozčleněná do samosprávných autonomií (dnešním jazykem federativních republik). Vlastně se tu nepopisuje idea říše, ale konstitučního federativního státu.²⁰ V jednotlivých autonomiích přitom měly rozhodovat parlamenty v jazycích, jimž by rozuměli příslušníci národa ze všech sociálních vrstev. Bez parlamentního života by národy ztrácely schopnost domlouvat se o záležitostech své obce, byly by nezpůsobilé ke svobodě a odsouzené k zániku.²¹

17 Kundera, M., Z kulturního testamentu střední Evropy, c.d., s. 38.

18 V té nejpůsobivější vizi osvobozeného Polska Joachim Lelewel popisuje budoucí Polskou republiku s jejími historickými územími jako nutně multinacionální stát, kde by „nebyl žádný rozdíl mezi národy, z nichž se skládá: Poláky, Litevci, Němci, Židy a Rusíny (ludom Ruskim)“. Lelewel, J., Do zgromadzenia narodowego Niemieckiego w Frankfurcie. In: týž, *Polska dzieje i rzeczy jej.* Poznaň, Nakł. J. K. Żupańskiego 1864, s. 557. Přetvořit Uherské království v maďarský národní stát by vyžadovalo maďarizaci uherských Slovanů, Němců, Rumunů a Židů; na takový program, sice hlásaný a občas uskutečňovaný, vždy tím neúspěšněji, čím despotičtější, nemohli ovšem Maďarům stačit ani populační zdroje, ani kulturní atraktivita malé maďarské národní kultury.

19 Palacký, F., Politický aforismus o státu. In: týž, *Radhost. Spisy z oboru historie – sbírka spisův drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky.* Díl III. Praha, Nákladem Bedřicha Tempského 1873, s. 356.

20 V pasáži Palackého Dopisu do Frankfurtu z 11. 4. 1848, kterou Bělohradský cituje jako vyjádření říšské ideje (Bělohradský, V., *Mitteuropa. Rakouská říše jako metafora, c.d., s. 40*), není řeč o rakouské říši (*Kaisertum Osterreich*), ale o österreichische Kaiserstaat, což Havlíček Borovský v Palackým autorizované české verzi překládá jako „rakouský stát“. Srov. Havlíčkův překlad: Hlas o připojení-se Rakouska k zemi Německé. *Národní noviny*, 15. a 18. dubna 1948. Německý originál viz Palacky, F., *Eine Stimme über Österreichs Anschluss an Deutschland (1848)*. In: týž, *Gedenkbücher.* Prag, Tempsky 1874, s. 148–155.

21 Srov. Palacký, F., O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku (*Národní noviny*, 23. prosince 1849). Přetištěno in: týž, *Radhost. Spisy z oboru historie – sbírka spisův drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky.* Díl III, c.d., s. 64.

Obdobně, obě alternativy, které se prosadily na Slovanském sjezdu v roce 1848, uvažovaly jen o federacích: buď o slovanských republikách v rámci konstitučního federalizovaného Rakouska, eventuálně s vlastní slovanskou komorou v centrálním parlamentu, nebo o federaci slovanských republik mimo Rakousko, včetně Polska, balkánských zemí a části Ukrajiny (Liebelt, Fryč).

Vzniká zvláštní středoevropská konstelace. Je tu administrativní stát, který zajišťuje homogenizaci cel, daní, vah a měř jakožto i slušnou správní kulturu; je tu stát zajišťující vnější bezpečí; je tu právní stát a jsou tu občanské svobody – a to vše funguje stejně dobře nebo špatně jako jinde v Evropě. Poučen politickou vědou žádá v Musilově románu hrabě Leinsdorf, aby byl vynalezen c. a k. státní národ, protože ho stát musí mít. A Kakánie ho vlastně má, podle logiky, „že škola zůstává školou, i když je prázdná“.²² Co ale z hlediska moderní emancipace zbývalo v této konstelaci národům, které – jsouce dospělé či se tak alespoň cítíce – nechtěly chodit do kakánské školy?

Nesamozřejmý národ

Sousloví nesamozřejmý národ používal Kundera od roku 1967 synonymně se souslovím malý národ: „To, co odlišuje malé národy od velkých, není kvantitativní kritérium počtu jejich obyvatel; je to něco hlubšího. Pro malé národy není existence samozřejmou jistotou, ale vždy otázkou, sázkou, rizikem.“²³

A paradoxně dodává: malým národům nezbyvá nic jiného než vytvářet národní kulturu jako kulturu světovou. V šedesátých letech Kundera ještě klade důraz na schauerovskou odpovědnost vůči světové, resp. evropské kultuře. A v této souvislosti vznáší otázku: Přináší Evropě existence české kultury vůbec něco, nebo je česká kultura jen „evropským folklorem“,²⁴ který se pouze veze a nijak nepřispívá?

Kundera se zde ocitá v pozoruhodném dobovém souzvuku s Janem Patočkou. Světovost vyžaduje uchopení vlastní historické situace, vyžaduje, aby byl nalezen „historický, jedinečný, vlastní vztah k všeobecnému, aniž bychom si zakládali na tom, že je náš, specifický a jedinečný, a aniž bychom jej jako takový hledali“.²⁵ Na jaře 1968 uvádí Patočka jako příklad takového přesahu k všeobecnému (ke světovosti) filmovou českou novou vlnu, z literatury pak Kunderův *Žert* a Škvoreckého *Legendu Emöke*.

22 Musil, R., *Muž bez vlastností (I)*. Přel. A. Siebenscheinová. Praha, Odeon 1980, s. 409.

23 Kundera, M., *Die Weltliteratur*, c.d.

24 Kundera, M., *Rozhovor s A. J. Liehmem* [1967]. In: Liehm, A. J., *Generace*. Praha, Československý spisovatel 1990, s. 65.

25 Patočka, J., *K „ideji Národního divadla“*. In: *týž, Češi I (Sebrané spisy Jana Patočky. Sv. 12)*. Ed. K. Palek – I. Chvatík. Praha, OIKOYMENH – Filosofía 2006, s. 333.

Dodejme, že nahlížíme-li na danou otázku z této perspektivy, pak není pro světovost obou jmenovaných knih příliš významné, pokud se jedna z nich stala světoznámou, a druhá ne. Protože takto pojatá světovost se nedefinuje v první řadě jako opozitum k neznámosti ve světě, ale jako opozitum ke zpozditosti – řečeno slovem, jehož polysémií Kosík krásně zčeštil fenomén provinčnosti. *Zpozditost* je vždy nutně *opozděná*, dobíhá klopotně nejnovější trendy globálních center, vždy nanejvýš na dotek s nimi. A v tom kalupu nemají ti dobíhající vůbec čas, aby to, co polapili, promýšleli pro svou vlastní situaci. Namísto toho, aby s pomocí poučené znalosti nových forem a přístupů vyjadřovali vlastní možnost, napínají lokální situaci na dovezená kopyta; tím hůře pro situaci, pokud kopyta nepadnou. Úsilí vynakládané na to, aby česká literatura nezaostávala příliš za světovým vývojem, způsobuje, že se literární kritika jen rozpačitě vyrovnává s tuzemským dílem, které tuto světovost nedohání, ale vytváří, poznamenal Jindřich Chaloupecký.²⁶ Svou možnost, díla a situaci čteme pak *zpozditile*, to jest *pošetile*.²⁷ Poučení četbou *Guardianu* bystře vnímáme koloniální vinu imperialistického zločinu, který spáchal Přemysl Otakar II. založením Královce, a nemáme proto obvykle čas věnovat se našemu aktuálnímu selhávání ve vztahu k Romům a Vietnamcům.

V roce 1980 rozvinul Kundera explicitně goethovský motiv takového pojetí světovosti. Dnes (1827), v době rychlé komunikace, paroplavby a pošty (korespondence z Vímaru do Anglie nepotřebuje k doručení ani měsíc, pochvaloval si jinde Goethe, hrdý na svou dobu), světová literatura a věda aktivně sjednocují výtvořiny národních kultur prostřednictvím světové veřejnosti, jež se vytváří kritikou v mezinárodních žurnálech, recenzemi a v první řadě prostřednictvím překladů.²⁸ Světová literatura přesouvá hodnocení díla na mimonárodní rovinu a omezuje tak, dodává Kundera, nadpraví velkých národů a literatur. Vytváří oblast „tolerance a rozmanitosti, v níž umělecké dílo nezastupuje sílu národa, nýbrž toliko vlastní hodnotu, a kde si kultury malých národů mohou zachovat právo na specifičnost, odlišnost a originalitu“.²⁹

Osudy dobrého vojáka Švejka patří do světové literatury a mají být v první řadě čteny a hodnoceny v kontextu světových dějin románu. A to přestože, či právě proto, že jen vyjádření konkrétní situace, v níž se „všichni Češi cítili být cizí cílům, za něž je poslala habsburská říše bojovat“,³⁰ umožnilo napsat kni-

26 Srov. Chaloupecký, J., *Expresionisté*. Praha, Torst 2013, s. 221 n.

27 Srov. k celému odstavci: Kosík, K., Co je to střední Evropa, c.d., s. 80–84.

28 Viz Goethe, J. W. v., An Thomas Carlyle (Wiemar 20. Jul. 1827). In: *Goethes Werke*. Weimarer Ausgabe. IV. Abteilung, Bd. 45, s. 256–258. Wiemar, Verlag von Hermann Böhlau 1887 n. Přehledně ke Goethovu pojetí světové literatury viz např. Birus, H., *Goethes Idee der Weltliteratur. Eine historische Vergegenwärtigung*. In: *Weltliteratur heute. Konzepte und Perspektiven*. Hrsg. von M. Schmeling. Würzburg, Königshausen & Neumann 1995, s. 5–28.

29 Kundera, M., *Sázka české literatury*, c.d., s. 31.

30 Kundera, M., *Slova, pojmy, situace*, c.d., s. 58.

hu o válce jako velký humoristický román s ústřední postavou, která na frontě dezertovala do „totální lhostejnosti vůči velkému kolektivnímu konfliktu“.³¹ *Osudy* nepatří malé národní literatuře jakožto „vedení deníku národa“³² a je groteskně blbé, když historici literatury, literární kritici a vysloužilí vojáci disciplinují Švejka ve jménu národního morálního zdraví.³³

Světová literatura podle Kundery umožňuje psát spisovateli příslušejícímu k nesamozřejmému národu svobodně a silně; zaštiťuje ho jak proti aroganci velkých literatur, tak proti malosti těch malých. Ostatně, pokud píše o nesamozřejmém národě, soustřeďuje se Kundera vždy na literaturu. A tam, kde toto soustředění poněkud uvolní, vznikají nedorozumění, tak jako v případě slavné polemiky o českém údělu.

Karel Kosík doplnil světovost, bez které se národ neobejde, o další dimenzi: „Národ (...) existuje pouze tam, kde je lid ve své řeči schopen vyjádřit všechno“,³⁴ určuje Kosík rozlišení moderního národa od pouhého etnického společenství. Jde o řeč, která umožňuje z konkrétní kulturní situace, z každého *tady a teď*, porozumět prostřednictvím překladů, interpretací a variací umění a vědění všech minulých epoch a všech končin glóbu, přivlastňovat si výkony světové intelektuální a umělecké kultury. Kundera toto pojetí krásně ilustruje, když hovoří o překladu Gargantuy a Pantagruela z pera Jihočeské Thelémy jako o „jedné z nejkrásnějších knih, jaké byly kdy česky napsány“.³⁵

Národ je společenství řeči, nikoliv tedy jen „souhrn lidí, kteří mluví tímž jazykem“ (Jacob Grimm).³⁶ Tato řeč je nejen řečí vysoké kultury,³⁷ řečí vědy a filosofie, tragédie, poezie a administrativy, ale musí také umožňovat, abychom se dohodovali o všem napříč sociálními třídami a bublinami, různými specializacemi a úrovněmi dosaženého vzdělání – a pro Kosíka i Kunderu v neposlední řadě, abychom dokázali vytvářet pospolitost humoru, konverzační společenství, ve kterém partner ví, kdy hozený míček vtipu chytit a hodit zpět, kdy jinému a kdy si ho ponechat.

31 Tamtéž, s. 57.

32 Srov. Kafka, F., *Deníky 1910–1912*. Přel. J. Čermák. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1997, [25. 12. 1911 a 27. 12. 1911] s. 185–187 a s. 190 n.; Kundera, M., *Die Weltliteratur*, c.d.

33 K ochutnávce z legie takových disciplinovačů Švejka viz Profant, M., *Sto let se Švejkiem*. *Filosofický časopis*, 69, 2021, č. 3, s. 579–599.

34 Kosík, K., *Co je to střední Evropa*, c.d., s. 66.

35 Kundera, M., *Slova, pojmy, situace*, c.d., s. 38.

36 Grimm, J., *Über die wechselseitigen Beziehungen und die Verbindung der drei in der Versammlung vertretenen Wissenschaften*. Rede auf dem Germanistentag in Frankfurt a.M. 1846. In: *Verhandlungen der Germanisten zu Frankfurt am Main am 24., 25. und 26. September 1846*. Frankfurt a.M., J. D. Sauerländer in Commission 1847, s. 11.

37 Takovou standardizovanou řeč vysoké kultury, např. mandarínskou čínštinu nebo oxfordskou angličtinu, považuje za definiční znak moderního národa Ernest Gellner. Srov. Gellner, E., *Nacionalismus*. Přel. H. Novotná – P. Skalník. Brno, CDK 2003, s. 45.

Nesamozřejmý národ a apolitický démon

„Nesamozřejmý národ“ znamená, že „národní identita je odvozena z nerealisticky jednostranně afirmativního výkladu dějin“, „označuje kolektivní mentalitu, kterou charakterizuje neustálá potřeba se odvolávat na velké činy minulosti“, a legitimizovat tak „nárok národa na samostatnou existenci“.³⁸ Zkušenost nesamozřejmého národa „za sebou nechala stavy ducha, které se vracejí jako české zombie – velkou poptávku po strachu z nepřátel a hněvu na zrádce, strach z říše rakouské, německé, ruské, bruselské, americké (...). A tak minulé zkušenosti fungují jako banky strachu a hněvu, kde si můžeme hněv a strach půjčit (...) na velmi nízký úrok a převléknout je do nových šatů.“³⁹ Při čtení výroků Václava Bělohradského z let 2013 až 2016 se zdá rozdíl v pojetí nesamozřejmého národa u něj a u Milana Kundery nepřekročitelný, vnucují se úvahy o neporozumění sice tvůrčím, ale téměř zlomyslném.

Stojí ale za to, vzít Bělohradského posun perspektivy vážně. Společenství řeči, bez kterého se Kunderova a Kosíkova vize nesamozřejmého národa neobejde, má zjevně utopickou dimenzi. Vždyť nikdo nemůže nevidět, jak jsou řeči, kterými se domlouvají moderní společnosti, roztrženy do odborných hantýrek, do etnicky a sociálně lokalizovaných etnolektů – někdy až na úroveň cejchu viditelného na jazyku příslušníků té které marginalizované skupiny, kdykoliv otevřou pusy –; nemůžeme neslyšet slova, o jejichž vymezení se svádí boj při každém jejich použití v dialogu (např. levice, pravice, bojovník za svobodu, terorista) atd. Jistě, řeč, ve které lze vyslovit vše, nemá tyto rozdíly popřít, chtěla by se klást mezi ně jako zprostředkování. A v případě českého národa se jí to dlouho poměrně dařilo, přinejmenším rozdíl mezi vysokým a nízkým byl z obou stran přesvědčivě překonáván. Vždyť každý příslušník pražského lidu uměl bravurně naložit s pompézní rétorikou tím nejvhodnějším způsobem, totiž parodovat a používat ji k dosažení ironického odstupu při vyjadřování vlastních citů, a zároveň žádný vzdělaný člověk s nezakrnělým citem by v této souvislosti nemohl – a doufám dodnes nemůže – neslyšet nepřiměřenost slov parodovat a ironický oproti propíchnout (nabubřelost pompy) a shodit (city příliš silné na nepatetické vyjádření).

Tato úspěšnost ovšem jen posilovala schopnost idyly společenství řeči skrývat drsné rozpory. Pod povrchem vzájemného porozumění často najdeš jen žoviální žvást. Otevřenost české národní kultury, která umožňuje intelektuální a umělecké výkony svobodně přesahující ke světovosti, nejspíše nijak nevyklučuje češství založené na nízkosti a zbabělosti, která si vždy najde

38 Bělohradský, V., *Mezi světy & mezisvěty. Reloaded 2013*. Praha, Novela Bohemica 2013, s. 13.

39 Bělohradský, V., *České kyvadlo. Právo*, 9. 2. 2016. Dostupné na: <https://vaclav-belohradsky-tekty7.webnode.cz/ceske-kyvadlo/>; [cit. 29. 2. 2024].

někoho, nad kým se může pohrdlivě vyvyšovat: Roma, migranta z Blízkého východu, samoživitelku, „která si za to přece může sama“; prostě nevylučuje malý český urfašismus.

Jak již bylo řečeno, nesamozřejmé národy ve střední Evropě vznikaly v 19. století jako národy bez státu. Kámen úrazu pro ně tedy vždy představovala politická dimenze. Kundera mohl reagovat gestem, jímž odmítl jakoukoli korupci umění politickými ohledy,⁴⁰ Kosík se pokusil ze společnosti řeči vytěžit politickou obec jako společenství rad a porad, které je s to ukrotit nezbytné minimální politické instituce s jejich sklonem k odcizení a technokracii, společenství připravené se mobilizovat při projednávání každé vážnější otázky veřejného zájmu.⁴¹ Svůdná utopie, která ovšem předpokládá již při svém ustanovení překonání rozporů plynoucích z komplexnosti moderní společnosti, rovnost všech účastníků národní rozpravy, včetně jejich srovnatelné způsobilosti vytvářet rétoricky účinné promluvy a texty, a v zásadě uzavřené prostředí malé národní společnosti. Kosíkova politická obec se ustanovuje jen překonáním odcizení, které je v reprezentativní ústavní republice nutné.

Jedná se tak o ukázkový případ nepolitické politiky, démonického nebezpečí střední Evropy. Bělohradský toto nebezpečí popsal v textech, kterými motivovaně komentoval ustanovování českého politického spektra po revoluci roku 1989. Vytvořil tehdy ideální představu vývoje, do kterého antipolitično zakresluje: Demokratická společnost se ustanovuje charismatickou událostí změny režimu. Ta přináší riskantní přetížení politiky přebytkem utopických očekávání; řečeno Bělohradského slovy: přináší „nepolitickou politiku“ přetíženou „instancemi vyššími než jsou ty, o které v politice jde“.⁴² Táž událost přitom zároveň vytváří prostor i pro „politickou politiku“, v níž politické strany reprezentují zájmy skupin občanů, společenské rozpory se vyjadřují v soutěži mezi vládou a opozicí a střídání obou se považuje za normální a nekatastrofický chod věcí. Nepolitická politika zůstává po etablování režimu vyhrazena kulturním aktérům, umělcům a intelektuálům, s vyčerpáním nového režimu pak těm, kteří „nechtějí vládnout, ale jen vytvořit režim“.⁴³ Příliš silná rezonance nepolitické politiky v etablovaném režimu svědčí o jeho riskantní slabosti.

40 Srov. „Jestli se skutečně připravují tak významné události, neznám nic naléhavějšího než prodloužit život literatury a její naprosté nezávislosti. Jinak nás rozdrťtí mašina politického a ideologického zjednodušování, která se v obdobích ‚velkých událostí‘ točí hrůznou rychlostí.“ Kundera, M., *Kdo odpoví? Hlupáci*. *Listy*, 12, 1982, č. 3–4, s. 70.

41 Podrobněji k této Kosíkově vizi viz Profant, M., *Melancholie osmašedesátého roku*. *Filosofický časopis*, 66, 2018, č. 4, s. 523–542.

42 Bělohradský, V., *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha, Československý spisovatel 1992, s. 32.

43 Tamtéž, s. 33.

V posledních letech Bělohradský pojem nepolitické politiky modifikoval v souvislosti s tím, jak je stále evidentnější vyprazdňování prostoru pro politické rozhodování národních států ve prospěch globálních instancí, přechod k postrepresentativní demokracii spolu s přechodem od občanské veřejnosti k mediasféře a jak se zároveň s klimatickou změnou vynořilo apokalyptické štěpení, které nedokáže politická politika tematizovat a řešit s alespoň minimální důvěryhodností. Nicméně tam, kde se vrací k tématu nesamozřejmých národů a s tím i k „démonovi pohrdání politikou jako uměním kompromisu“,⁴⁴ se Bělohradský více méně drží svého původního rozvrhu z počátku devadesátých let.

Antipolitický démon se údajně probudil spolu s démonem nacionalismu a rasismu po roce 1989 ve svém starém domově, střední Evropě, a od té doby stále sílí. Připomeňme si dvě podoby antipolitického démona, jež souvisí s centrem démonické středoevropské vlasti, to jest s c. a k. mocnářstvím proměněným v Kakánii.

Normální politika „není než racionálním prosazováním relativně rozumných zájmů voličů“.⁴⁵ Ano..., ale jaké společné zájmy měl zubožený haličský rolník a pražský blahobytný měšťan? Otázka, kterou historikové střední Evropy opakovali po Ernstu Gellnerovi tak dlouho, až se otrhla do pusté fráze. Otázka instruktivní a zavádějící. Měli snad víc společných zájmů ti dva než třeba negramotný francouzský rolník z Dordogne, dejme tomu z Haute-faye,⁴⁶ a blahobytný pařížský měšťan? Anebo kopaničář ze Slovácka a již zmíněný pražský občan? Společný zájem existuje jen potud, pokud je vyjádřen a úspěšně reprezentován; nenajdeme ho jaksí v předchozím surovém, nepracovaném stavu. Národ byl vynikající forma takové reprezentace.

Národní zájmy, napsal Havlíček v recenzi Thunovy brožury v roce 1849, „musí předcházeti všechny ostatní, a kdekoli se jedná o nebezpečí národnosti, mizí všechny ostatní ohledy“. Thunova obava z přílišné koncentrace na národní zájmy a z ní plynoucí obavy o zanedbávání jiných politických témat vychází podle Havlíčka z nepochopení charakteru národní strany, která „... může tedy rozumným způsobem jen tak dlouho trvati, až toto docíleno bude, pak ale sama sebou přestává, protože jest práce její dokonána“.⁴⁷ Jenže „toto docíleno“ být z podstaty věci nemůže, národní zájem by ztratil svou

44 Bělohradský, V., Tři démoni. Unesená (střední) Evropa po dvaceti pěti letech. *Právo (Salon)*, 25. 11. 2011. Dostupné na: http://www.multiweb.cz/hawkmoon/tri_demoni.htm; [cit. 28. 2. 2024].

45 Bělohradský, V., *Kapitalismus a občanské ctnosti*, c.d., s. 58.

46 Uzavřený horizont rolníků z této vesnice známe ze slavné historické mikrosondy Alaina Corbina. Viz Corbin, A., *Vesnice „kanibalů“*. Přel. I. Kozelská. Praha, Argo 2011.

47 Havlíček Borovský, K., *Nová knížka od hrab. Lva Thuna*. In: *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy*. Díl II: Národní noviny (1848–1850). Ed. Z. V. Tobolka. Praha, Nákladem Jana Laichtera 1902, s. 665.

vazebnou reprezentativnost. V něžném svitu komična popsal důsledky koncentrace politického života na národní zájmy v Kakánii Robert Musil: „Tak docházelo k tomu podivuhodnému (...) jevu, že lidé, kteří spolu měli vyřídit nějakou docela obyčejnou záležitost, jako je zřízení školy nebo obsazení místa přednosty nádraží, začali přitom mluvit o roku 1600 nebo 400, přeli se o to, kterému ucházeči dát přednost vzhledem k osídlení Předních Alp v době stěhování národů, jakož i protireformačním bitvám...“⁴⁸

V jedné podobě tedy démon v národní čamaře, který hypertrofií národního zájmu všechny ostatní společenské zájmy vytlačuje ze zřetele národní politické veřejnosti, v druhé podobě démon v dokonale padnoucím společenském oděvu, který s okouzující skeptickou rezignací přijímá nezpůsobilost politické sféry, která není schopná být partnerem a oponentem vzdělané a přes svou zkorumpovanost řádně a výkonně fungující byrokracie.⁴⁹

Řeč, ve které lze vyslovit vše, a přirozená řeč

Pokud Bělohradský kritizuje nepozornost Kundery a Kosíka k démonům, kteří se skrývají v nesamozřejmém národě, má pravdu. Ale démoni nejsou všemocní. Jim navzdory se v českých zemích v posledních decenních před první světovou válkou vytvořila politická veřejnost, která už nepřekládala ani havlíčkovsky, ani musilovsky každodenní politické problémy do řeči národních zájmů. A náročná kulturní veřejnost, která dokázala požadovat nové češtví světové,⁵⁰ a proto schopné potlačovat ty nacionalismy, pro které tehdy ještě neexistovalo případné označení „urfaštické“.

Bělohradský ovšem o této ambivalenci nesamozřejmého národa ví. Navzdory tomu nicméně trvá na myšlence, že nesamozřejmé národy mohly po katastrofě první světové války vytvořit jen nesamozřejmé státy. Vzhledem k tomu, že středoevropské státy mezi světovými válkami, ať již určíme hranice střední Evropy pro řečené období jakkoliv, vytvářely vesměs autoritativní režimy s více či méně výraznými fašistickými prvky, a příliš se tak nevyvíjely tehdejšímu evropskému vývoji, týká se ta nesamozřejmost státu hlavně Československa. Ale ani v tomto případě se nezdá být úplně přesvědčivé Bělohradského tvrzení, že právě politický kýč české antipolitické kultury zapříčinil „neschopnost [československé meziválečné politiky] vyřešit rea-

48 Musil, R., *Muž bez vlastností (I)*, c.d., s. 465.

49 Právě tato podoba zároveň varuje před přílišným důrazem na středoevropský domov apolitického démona, protože jejím patrně zatím nejpůsobivějším ztělesněním je sir Humprey Appleby ze seriálu BBC *Yes minister*, v pozdějších epizodách nazvaného *Yes, Prime Minister*, který britská veřejnoprávní BBC vysílala v letech 1980–1984 (autoři: A. Jay – J. Lynn).

50 Toto sousloví vnímám jako jeden z nejpůsobivějších pokusů o koncepci nenacionalistického pojetí národa tvář tvář státní odpovědnosti, které jsme se po pádu mocnářství nemohli zříci. Viz. Šalda, F. X., *O nové češtví*. *Venkov*, 1, 1919, č. 1, s. 2–3.

listicky pátý Rokkanův rozkol (národní-mezinárodní)⁵¹. Věta o státu, který zkrachoval, by v této souvislosti zněla možná přesvědčivě, kdyby ovšem tehdy nezkrachovala většina evropských států, včetně Francie, tohoto vzorového moderního národního státu.

Přesvědčivější je realistická korektura nenacionalistického pojetí národa jako společenství řeči, „ve které lze vyslovit vše“, národem jako společenstvím přirozené řeči. I v té se lidé družně domlouvají a vytvářejí politickou veřejnost. Nepokouší se v ní ale vyslovovat vědecké pravdy, expertní vědění, či právní a administrativní normy, jakkoliv se i v přirozené řeči rozmlouvá o vědě, expertních doporučeních a právu. Vztah přirozené řeči k umělým jazykům systémů trhu, technologie, či byrokracie je vztah vzdoru, odmítání se podříditi „hierarchiím, autorizacím a povinnostem“.⁵²

Adjektivum „přirozená“ ovšem zavádí. Přirozená řeč není dána přírodou, ale historií, tedy nasazením lidských životů a práce. Mění se v dějinách a v moderních společnostech se nemůže udržet naživu jinak než jen díky neustálé výměně s jazykem vědy a díky inovacím, které jí poskytují umělecké výtvoři.

Kvůli své historické podmíněnosti přirozená řeč vyžaduje, aby se o ni starali lidé, kterým to umožňuje vzdělání a nadání. A intelektuálové z nesamozřejmého českého národa nejméně od Schauera⁵³ vědí, jak problematický je tento požadavek. Vždy znovu se vrací do hry požadavek závazku. Závazku, který lze Patočkovými termíny⁵⁴ popsat jako dluh za zprostředkování vztahu k duchu a ke světu v konkrétní historicko-geografické konstelaci. Tento dluh, v tom mají pravdu Schauer a Kundera, není ovšem vymahatelný ani věcně, ani morálně. Ve své nedávné eseji Bělohradský výrazně rozehrál koncept hermeneutické komunity, to jest „komunity, ve které žijeme“. Ta nám nejenom otvírá porozumění vlastní situaci, například možnost rozpoznat banální spoluviníky vraždění na pražské filosofické fakultě, ale také nás zavazuje porozumět těm nejvytlučenějším, v Bělohradského příkladu „osamělým střelcům“ (vrahům, pozn. M. P.), jako jedněm z nás.⁵⁵

51 Bělohradský, V., *Čas pléthokracie*, c.d., s. 332.

52 Bělohradský, V., Co víme o nevědění. *Právo (Salon)*, 9. 2. 2003. Dostupné na: <https://vaclav-belohradsky-texty7.webnode.cz/co-vime-o-nevedeni/>; [cit. 28. 2. 2024].

53 „... nabudu-li přesvědčení, že však určení své lépe vyplním v národě jiném, (...) že jen tam je potřebné prostředí pro mne, jako vědce, člověka atd. (...) – kdo bude mít tolik poctivosti, aby mužné moje přesvědčení ctíl (...) individuum má právo samo nad svými životními interesy rozhodovati, a žádná anonymní moc, politická strana, „národ“ atd., mu v tom nesmí brániti!“ Schauer, H. G., *Tři listy Huberta Schauera* [14. 1. 1887]. *Rozhledy (Chrudim)*, 1, 1892, č. 9, s. 281.

54 Srov. Patočka, J., Duchovní člověk a intelektuál. In: *týž, Pěče o duši III (Sebrané spisy Jana Patočky. Sv. 3)*. Ed. I. Chvatík – P. Kouba. Praha, OIKOYMENH 2002, s. 355–371.

55 Viz Bělohradský, V., Věř systému, občane! *Právo (Salon)*, 25. 1. 2024. Dostupné na: <https://vaclav-belohradsky-texty7.webnode.cz/ver-systemu-obcane/>; [cit. 28. 2. 2024].

Závěrem

V roce 1989 se Václav Bělohradský ztotožnil jako postmoderní filosof s cikány,⁵⁶ kteří se podle Edmunda Husserla neustále potulují Evropou, a proto do ní nepatří. Střední Evropou se před vznikem a v době završování zdejších moderních národů ovšem toulalo mnoho sort lidí a většina filosofů a učenců to tehdy, oproti Husserlovi, viděla jako přínosné. Například Fichte v roce 1813 nadšeně upřednostňoval provazování německých společenství prostřednictvím toulání studentů a docentů po středoevropských univerzitách před odpornou vizí vzniku celoněmeckého státu.⁵⁷ Národohospodář Rau zase opěvoval tovaryšské vandry – s odůvodněním, že vandrovníci „ztrácejí s každým krokem do světa stále více a více předsudky, které nasáli s mateřským mlékem“.⁵⁸

Velký kus dvacátého století působilo takové toulání po střední Evropě, rozparcelované tehdy ostatními dráty na nesamozřejmé státy, kouzlem re-troutopie. Dráty padly, hranice ekonomických rozdílů a nacionálních předsudků trvají. Možnost toulat se střední Evropou mezi národy oslabenými (či posílenými) v hermeneutických komunitách – a svým touláním přispívat k provazování sítě evropské veřejnosti (dost silné na to, aby byla protihráčem neosobní racionality evropské byrokracie) – to není zase tak špatná utopie pro 21. století.

56 Srov. Bělohradský, V., Příchod doby cikánské aneb Evropou se jen tak potulovat. In: týž, *Přirozený svět jako politický problém (Eseje o člověku pozdní doby)*, c.d., s. 210.

57 Srov. Fichte, J. G., *Aus dem Entwurfe zu einer politischen Schrift im Jahre 1813*. In: týž, *Sämmtliche Werke*. Bd. VII. Leipzig, Maner u. Müller 1846, s. 546–573.

58 Rau, K. H., *Ueber das Zunftwesen und die folgen seiner Aufhebung*. Leipzig, G. J. Göschen 1816, s. 80; citováno podle: Eiden-Offe, P., *Die Poesie der Klasse*. Berlin, Mathes & Seitz 2017, kap. I, sub: Vom Eingehen der Zünfte. Dostupné na: <https://www.academia.edu>; [cit. 22. 4. 2024].